

ХЕРТА КУНА

ЈЕЗИК БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКЕ МУСЛИМАНСКЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ У ОДНОСУ ПРЕМА СТАНДАРДНОМ ЈЕЗИКУ

1. Иако источнохерцеговачки говори чине основицу савременог стандардног језика, суштинске битке за стандардни језик и најзначајнији догађаји у процесу усвајања стандардног језика нису се одиграли ни на источнохерцеговачком тлу, нити уопће на простору Босне и Херцеговине. Вук, који је био најстакнутији поборник усвајања новоштокавског источнохерцеговачког дијалекта као базе стандардног језика, дјеловао је у Србији. првенствено у Војводини¹, док је илирски покрет, који је пришао проблематици инаугурирања стандардног језика са нешто друкчијих позиција од Вука, концентрисао, углавном, своју дјелатност у Загребу². При том треба имати на уму да је Загреб почетком 19. в. кајкавски град, средиште кајкавске књижевности, те да је у опредјељењу за штокавску основицу стандардног језика и код Хрвата у великој мјери утицала чињеница што је управо Босна и Херцеговина штокавско подручје³.

1а. Уз то, доста је наглашавана и пресудна важност штокавске изворне народне поезије на формирање српскохрватског стандардног језика, при чему је, у први мах, одлучујућа улога приписивана самом објављивању збирки народне поезије, које су на неки начин представљале огледне узорке примјене стандардног језика у књижевности. Међутим, Д. Брозовић је упозорио и на шири аспект значаја народне поезије на формирање стандардног језика уочавајући постојање новоштокавске фолклорне коине као битне компоненте од пресудног утицаја не само у стварању стандардног језика него и у припремању услова за његово релативно лако, брзо и систематско усвајање на цијелој територији српскохрватског језика⁴.

О комплексности ове проблематике доста је писано у новије вријеме, уочено је, такође, и дјеловање неких раније фор-

¹ В. А. Белић, Борба око нашег књижевног језика и правописа, Београд, 1949, стр. 43—98.

² Уп. Љ. Јонке, Књижевни језик у теорији и пракси, Загреб, 1965, стр. 9—124.

³ В. Д. Брозовић, Стандардни језик, Загреб, 1970, стр. 99.

⁴ В. Д. Брозовић, н. д., стр. 87—88; 102—118.

мираних предстандардних идиома на коначно усвајање стандардног језика на српскохрватским дијалектским подручјима која су и неовоштокавска и уопће нештокавска⁵. Међутим, процесима усвајања стандардног језика у Босни и Херцеговини посвећивано је мало пажње, те тако није посебно обрађивана ни проблематика процеса стандардизације у разнонационалним срединама Босне и Херцеговине.

1.6. У начелу као да је прихваћена идеја да су стандардизациони процеси народа у Босни и Херцеговини текли приближно једнако као код њихових сународника на територији Хрватске, односно Србије, што ипак може бити само дјеломично тачно, с обзиром на дијалекатску базу и на литерарну традицију и развијене предстандардне идиоме. При томе је сасвим испуштена из вида чињеница да на овом тлу постоји још једна национална групација која је као један од носилаца штокавског дијалекта такође имала одређену улогу у стандардизационим процесима. Ради се о Муслиманима, који су до почетка XIX в. развили и сами специфичну дјелатност на српскохрватском језику (тзв. алхамидо литература)⁶, да би се током XIX в. укључили као потпуно равноправни партнери у књижевну и културну дјелатност на овом тлу. Њихов допринос у погледу формирања стандардног језика није безначајан, а нарочито у погледу усвајања стандардног језика на тлу Босне и Херцеговине мора се узимати у обзир и ова национална структура.

1. ц. Као што је речено, Босна и Херцеговина у епоси усвајања стандардног језика није, у ствари, попрштена борби за вукovski стандардни језик или против њега, мада је било и овдје извјесних покушаја формирања специјалне босанске варијанте стандардног језика, и то директном интервенцијом Калајевог режима⁷. Ипак, са мање или више колебања, стандардни је језик на цијелој територији Босне и Херцеговине усвојен релативно лако и брзо, и то од свих националних групација, као што се већ

⁵ О термину »предстандардни идиом« в. Куна Х., Историја литерарног (књижевног) језика — стандардни језик, његова историја и предстандардни идиом, Израз, октобар 1974, XVIII, бр. 10, стр. 421—438. Уп. и радове: Јб. Јонке, н. д.; П. Ивић, н. д.; З. Винце, Различити погледи на хрватски књижевни језик XIX ст., Радови Института ЈАЗУ у Задру, св. 20, Задар, 1973, стр. 343—355; Х. Куна, Штокавски у функцији литерарног и стандардног језика на кајкавској језичкој територији, Књижевни језик, Сарајево, 1972, бр. 1—2, стр. 22—36; исти: Удио фрањевачке књижевности XVIII вијека у стварању литерарног језика западног српскохрватског подручја, Књижевни језик, Сарајево, 1972, бр. 3—4, стр. 41—61.

⁶ V. W. Lehfelt, Das serbokroatische Aljamiado-Schrifttum der bosnisch-hercegovinische Muslime (Transkriptions Probleme), München, 1969; М. Хадијахић, Неке карактеристике старе босанско-муслиманске књижевности, Босанско-херцеговачка књижевна хрестоматија, Старија књижевност, Сарајево, 1974, стр. 226—228.

⁷ В. Ц. Јузбашић, Језичко питање у аустроугарској политици у Босни и Херцеговини пред први свјетски рат, Свјетлост, Сарајево, 1973.; М. Папић, Из прошлости српскохрватског језика и правописа у БиХ, Преглед бр. 4, Сарајево, април 1973, стр. 419—442.

види и из језика штампе у другој половини XIX в.⁸ Међутим, за проучавање механизма формирања и усвајања стандардног језика на српскохрватском тлу уопће посебно је интересантан конкретни удио босанскохерцеговачке књижевности, у најширем смислу те ријечи, с обзиром да је та књижевност представник умјетничког обликовања на новоштокавском дијалекту, који је управо легао у основу стандардног језика. Вук се објављујући народну поезију као оглед народног и књижевног језика послужио, као што је и разумљиво, српским народним пјесмама насталим на новоштокавском тлу, док су се илирци ослањали на штокавску умјетничку књижевну традицију (дубровачко-далматинску и босанско-славонску), везујући тако са књижевнојезичком традицијом даљи развој на плану стварања стандардног језика као инструмента литературе и културе у најширем смислу те ријечи⁹.

1. д. Свјесни да је укључивање у стандардизационе процесе битан услов за властити национални развој, Муслимани прихватају стандардни српскохрватски језик, и то утолико лакше што је и код њих постојала одређена књижевнојезичка традиција која је била врло жива, и која се није одвајала много од дијела српске и хрватске књижевнојезичке традиције — а то је муслиманска народна поезија, која стоји уз бок српске и хрватске¹⁰. На тај начин безболно и лако усвајање стандардног српскохрватског језика код Муслимана објашњиво је функционирањем књижевне коине која са стандардним језиком одржава непосредни контакт, тако да није било разлога за отпор и антагонизам на језичком плану. У ствари, немогуће је замислити да би једна бројна национална групација прихватила за свој стандардни језик идиом који не би имао у њиховој сопственој култури никакву литерарну традицију, без обзира што је то могао бити у суштини и њихов матерњи говор. Треба се само сјетити какав су отпор пружали вуковској ијекавштини и ијекавштини уопће далматински икавци окупљени око »Зоре далматинске«, првенствено, свакако, због тога што је још постојала и живјела свијест о књижевној икавској баштини¹¹. Не треба заборавити и

⁸ Овај закључак произлази из грађе досад прикупљене у Институту за језик у Сарајеву за пројект Језик штампе у БиХ до 1918. год.

⁹ В. Д. Брозовић, Стандардни језик, стр. 131—153; Љ. Јонке, Књижевни језик у теорији и пракси, стр. 11—12, 22—25; Куна Х., Удио француске књижевности XVIII в., стр. 43—52; М. Могуш, Однос илираца према континуитету хрватског књижевног језика, Загреб, 1973, VII међународни конгрес слависта, пос. от., стр. 100—101.

¹⁰ Муслиманске народне пјесме први је систематски прикупљао Kosta Hörmann (в. К. Hörmann, Народне пјесме Мухамедоваца у Босни и Херцеговини, књ. I, Сарајево, 1888, књ. II, 1889), а затим Л. Марјановић и др. (в. Л. Марјановић, Јуначке пјесме (мухамедовске), књ. III Загреб, 1898, књ. IV, Загреб, 1899 (Хрватске народне пјесме), изд. Матица Хрватска.

¹¹ Уп. З. Винце, Однос Анте Кузманића према Људевиту Гају (с посебним обзиром на графичко-језичну проблематику), Институт за хрватску повијест, Радови 3, Загреб, 1973, пос. от., стр. 65—91, те тамо наведену литературу.

да је знатан дио Муслимана припадао икавском новоштокавском дијалекту¹², те да се њихов језик одликовао, нарочито у доба турске власти на Балкану, и значајним удјелом турске лексике, нарочито у цивилизационој сфери, посебно у области извјесних подручја терминологије (нарочито административно-правној и војној). Осим тога, Муслимани су гајили и књижевност на оријенталним језицима, која, истина, није била доступна ширим слојевима, али је у одређено вријеме представљала престижну књижевност. Па ипак су Муслимани усвојили стандардни језик без већих потреса и укључивали се потпуно равноправно у стандардизационе процесе у босанскохерцеговачкој средини. Ово је било могуће захваљујући врло развијеној муслиманској народној епиској традицији на српскохрватском језику, распрострањеној на цијелој територији Босне и Херцеговине, која је, по свему судећи, врло интензивно учествовала у формирању новоштокавске фолклорне коине. Ова поезија носи све опће значајке заједничке епиској традицији читавог штокавског подручја, мада у њој постоје и неке специфичности, од којих нас интересују, прије свега, оне које леже у домену језика и које имају извјесног значаја за нашу тему, тј. за однос према стандардном језику и за интеракцију између ових двају идиома.

2. При томе треба имати на уму да стварање стандардног језика увијек представља, мање-више, дуготрајан процес, чак и у случајевима као што је српскохрватски, који је под притиском ургентности настао у релативно врло кратком раздобљу, које ипак није било мање од стотињак година. Наиме, стандардизациони процес има своје фазе развоја, које маркирају појаве разграничене по функцији што прате стварање сваког стандардног језика. Прва фаза је иницијална, у којој један идиом бива на неки мање-више званичан начин проглашен стандардним (одн. књижевним) језиком; затим долази фаза превирања и изграђивања, те напослету фаза дефинитивног усвајања стандардног језика на одређеном затвореном подручју и у мање-више стабилном облику.

2. а. С друге стране, читав развојни процес зависи од низа услова и предуслова, нарочито ако се сагледава у дијахроној перспективи. У том смислу за све три поменуте фазе важна је друштвено-политичка констелација, која чини предуслов и базу за стварање конкретног стандардног језика на одређеном подручју и код друштвених скупова национално, територијално и друштвено обиљежених, а битна је и за велики дио збивања у току изграђивања и коначног усвајања стандардног језика. Напослету, треба имати у виду и неке друге компоненте, као што су културно-историјски предуслови, ситуација у погледу употребе различитих предстандардних литерарних коина на цијелом простору на коме треба да функционира изабрани стандардни језик,

¹² В. П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје, Матица српска, Нови Сад, 1956. год., стр. 174—175.

те социјално-психолошки предуслови за примање тога стандардног језика код различитих слојева становништва које треба да га усвоји.

Из овакве перспективе постаје разумљиво колико су уз лингвистичке битни и ванлингвистички предуслови, нарочито у оним социјалним срединама у којима је примање јединственог стандардног језика везано за присуство више националних структура, које морају, свака за себе и све заједно, имати јаке аргументе за такав поступак. То је, наравно, по правилу случај кад је у питању национално хетерогено становништво на јединственој географској територији, тј. у позицијама националне некохерентности одређеног подручја уз присуство јединственог природног језика на цијелој територији.

3. Гледајући из тог аспекта, питање језика босанскохерцеговачке муслиманске народне поезије у односу према стандардном језику, укључујући и проблематику те поезије према вуковској, као и према типу говора самих Муслимана, добива посебну димензију, с обзиром да је на темељу тог односа могуће приближити се разјашњењу функционирања новоштокавске фолклорне коине при усвајању стандардног језика. Наиме, ово посматрање може да нам пружи макар и дјеломичан одговор на два основна питања у оквиру стандардизационих процеса, прво, у самој Босни и Херцеговини, а затим и на цијелој територији српскохрватског језика. Прво је питање колико је и ова поезија имала удјела у стварању фолклорне новоштокавске коине, која је одиграла врло битну улогу у самој иницијалној фази стварања стандардног језика, и друго, у којој је мјери постојање ове поезије судјеловало у позитивном тренду процеса усвајања стандардног језика не само код Муслимана него и уопће на тлу Босне и Херцеговине.

3. а. Несумњива је, а недовољно наглашавана чињеница да је ова поезија врло распрострањена код ове нације, да је чинила знатан дио књижевног фонда Муслимана Босне и Херцеговине, а уз то је по свом језику само незнатно удаљена од језика српских и хрватских штокавских народних пјесам¹³. Задатак овога рада је да управо утврди у којој су мјери присутне разлике, с једне стране, према Вуковим народним пјесмама, а с друге, према стандардном језику. Међутим, да би се сви ови односи сагледали у пуној и вјеродостојној пројекцији, нужно је узети у обзир и однос према дијалекатској бази, с обзиром да ће мјера удаљавања од дијалекатске базе показати степен усвајања опће новоштокавске фолклорне коине. С друге стране, са-

¹³ V. Alois Schmauss, Студије о крајинској епици, пос. от., Рад ЖАЗУ, књ. 297, Загреб, 1953; Ц. Бутуровић, Епска народна традиција Муслимана Босне и Херцеговине од почетка 16. вијека до појаве збирке Koste Hörmann, пос. от. Гласник Земаљског музеја, Етнологија, св. XXVII—XVIII; Сарајево, 1972/73.; И. Милчевић, Народна епика босанских мухамеданаца, Савременик XI, Загреб, 1914.

гласност с дијалекатском базом је једним дијелом и сагласност са стандардним језиком, с обзиром да су у питању, углавном, новоштокавски говори који се слажу са стандардним језиком у опћијим цртама, али у низу појединости и специфичних локалних црта присутна је обојеност језика народне поезије матерњим говором казивача.

3. б. Да би се извршили набројани задаци, искориштен је корпус којим је, барем у глобалу, било могуће покрити територију Босне и Херцеговине. За основну грађу узета је књига *»Народне пјесме Муслимана у Босни и Херцеговини«* (из рукописне заоставштине Koste Hörmanna), коју је редиговала и издала 1966. год. Џ. Бутуровић. Ова је књига одабрана зато што је рађена критички, дати су сви познати подаци о пјевачима и записивачима, а језик није мијењан, уколико су ипак вршена било каква правописна дотјеривања, то је назначено у *Уводу*. Како ова грађа не покрива цијело подручје Босне и Херцеговине него само, углавном, њен источни дио, као допуна узете су и неке пјесме из рукописне заоставштине Луке Марјановића, углавном скупљене по западу Босне и Херцеговине, као и двије пјесме од којих су у издању штампани само кратки садржаји, препричани у прози.

3. ц. При раду са рукописима узиман је у обзир само оригиналан записивачев текст, при чему су игнорисане исправке које је учинио редактор на самом рукопису, како би се дошло до што аутентичнијег текста.¹⁴ Из наведене књиге одабране су оне пјесме за које је познат и казивач и записивач, а у првом реду ако је записивач Муслиман, мада се од тога морало дјеломично и одступати како би се сагледала свеукупност овог типа поезије на цијелом терену Босне и Херцеговине. Исти принцип је примјењиван и при одбиру пјесама из рукописа.

3. д. На тај начин је формиран корпус који се састоји од сљедећих пјесама: 1. *Ханкија дјевојка вади Алагић Алију из тамнице Задранина бана* (казивач непознат, записивач Халил-башаић Суљага, локалитет Сарајево) — сигн. Хтд; 2. *Алагић Алија избавља љубу из сужањства задраскога бана* (казивач непознат, записивач Риза-бег Капетановић, локалитет Коњиц) — АА; 3. *Женидба Вилић Усеина* (казивач непознат, записивач Сулејман Пертеф, локалитет Грачаница) — ЖВ; 4. *Јунаштво Мујина Халила, а женидба Арап-пашаић Ибре с Фатимом паше од Беркота* (казивач Мехмед Диздаревић, записивач Томо Драгичевић, локалитет Рача, а казивач је из Рогатице) — ЈМ; *Избавија Бегзаде личког Мустај-бега из тамнице од Измира краља* (казивач Мехмед Диздаревић, записивач Томо Драгичевић, локалитет Рогатица — Рача) — ИБ; 6. *Диздар Осман-ага и Мујагин Омер* (казивач Мехмед Диздаревић, записивач Томо Драгичевић, Рача — Рогат-

¹⁴ Резерве ипак има, не само према рукописним текстовима него и према онима из Hörmannове збирке, јер је, по признању редактора, нпр., због правописне неуједначености било немогуће са сигурношћу одредити да ли је извршено или не јекавско 'отоване' /д/.

тица) — ДО; *Женидба Диздаревић Мех* (казивач Паша Гута из Јабуке код Фоче, записивач Јован Чокић) — ЖД; 8. *Мурат Ђатовић и Стјепан Ђаласан* (казивач Паша Гута из Јабуке, записивач Јован Чокић) — МЃ.

3. е. Из рукописне збирке Л. Марјановића су сљедеће пјесме: 1. *Мустај-бег лички поробио Задар* (казивач Адем Ферхатагић из Ливна, записивач непознат) — МЗ; 2. *Мехмед-бег Љубовић тргује волови, иде за цара на мејдан и добавља Босни новог везира* (казивач Топић Ибро из Цазина, поријеклом из Нове Градишке, записивач непознат) — МЉ; 3. *Гергелез Алија и Вук Јајчанин* (казивач Бећир Исламовић из Спахића, између Бихаћа и Острошца, записивач непознат) — ГА; из рукописне заоставштине К. Нётманна: 1. *Мустај-бег лички под Удбином* (казивач непознат, записивач претпоставља се Мулић, локалитет Коњиц, казивач непознат) — МЛ; 2. *Мустај-бег лички у ропству код задарског бана* (казивач Омерко Зарар Ризвановић из Цазина, записивач Хусеин Карабеговић из Бихаћа) — МБ.

3. ф. Као компаративни материјал узете су сљедеће пјесме из књиге: Вук Стефановић Кадацић, *Српске народне пјесме*, књ. III, Пјесме јуначке средњих времена, Београд, 1954: 1. *Хајка Атлагића и Јован Бећар* (казивач Тешан Подруговић); 2. *Вук Анђелић и бан Задранин* (забиљежио Вук од свога оца); 3. *Женидба бега Љубовића* (казивач Филип Вишњић); 4. *Женидба Стојана Јанковића* (казивач Тешан Подруговић)¹⁵. Ове пјесме, а и издање, узети су из више разлога: прво, издање је рађено на бази бечког из 1846. год., које је уредио сам Вук, друго, теме, а дјеломично и лица су, у суштини, иста која се јављају и у муслиманским народним пјесмама, а вјероватно су настала и у истом времену. Међутим, по признању издавачевом ипак је мијењан правопис, што је доста значајно, јер се неки лингвистички подаци због тога морају узимати с резервом.

4. Језичко уједначавање и прожимање унутар народне поезије, осим у лексички и фразеологији, најјаче долази до изражаја у неким фонетским и синтаксичким особинама. На фонетској разини то је, прије свега, рефлекс јата, који је због своје експресивности, а и због значаја за формирање десетерачког метра био у највећој мјери подложен унакрсним утицајима двију зона: ијекавске и икавске. Као што је познато, југоисточна и источна Босна, која је по традицији изразито епско подручје, по замјени јата је у цјелини ијекавска, и то и кад су у питању Муслимани

¹⁵ Сигнатуром уз сваку пјесму биће у даљем тексту означени примјери, а уз њих и број страница, а исти принцип ће бити примјењиван и за пјесме из рукописа, с тим што је сачувана изворна пагинација. Уз примјере из пјесама Вукове збирке биљежимо из разумљивих разлога само број странице.

с овог подручја¹⁶, док је западна Босна и Херцеговина, кад је ријеч о овој нацији, претежно икавска¹⁷, а сјеверна Херцеговина јекавска¹⁸.

4. а. Језик пјесама са означених терена, међутим, не одговара дијалекатској расподјели ове особине, напротив, сасвим је јасно видљив тренд према усвајању ијекавске основе епске народне пјесме, с изузетком једне која је у цјелини икавска (ГА), с терена Бихаћа, док су остале мање или више ијекавизирани. Ијекавизам овдје зависи од доста субјективних околности, прије свега од казивача, тј. од степена његова усвајања новоштокавске фолклорне коине, чак и кад су пјесме с истог подручја; тако је од двије пјесме из Цазина једна готово потпуно ијекавска (Мб), док је друга са мјешовитим рефлексом (Мљ), али се и у њој осјећа превага ијекавштине.

4. б. С друге стране, ни пјесме с ијекавског подручја нису у пуној мјери одраз стања у одговарајућим говорима, наиме, готово је у свакој присутан и извјестан број икавизама, па и таквих који су примљени преко народне поезије икавског подручја, можда као стилска ознака, а не само оних који су инхерентна особина говора. Међутим, број тако примљених икавизама неупоредиво је мањи од ијекавизама у поезији са икавског тла, што говори и о премоћи ијекавске арее у епској традицији овог подручја, али и о правцу којим се кретало језичко уједначавање у сфери народне епике. Број икавизама не зависи само од пјевача него, изгледа, и од пјесме, у разним пјесмама истог пјевача могућ је различит ниво икавског инфилтрата.

4. ц. За пјесме из Коњица очекивало би се и већи број икавизама према стању у говору, међутим, и овдје њихов ниво не премашује икавски инфилтрат у пјесмама с других изразито ијекавских подручја (уп.: не смим АА 150, приспидо МЛ2, обаздри МЛ11, билог МЛ10, вуре ЖВ158, обисио ЖВ159, исприврта ЖВ 161, Нимадија ЖВ 162, сива ЖВ162, дивојке ИБ63, дви-трије ИБ71, смирно ИБ76, хлеба била ИБ78, одриши ИБ71, дви-три ИБ71, дите ДО100, ДО103, гнизда ДО100, тидне ЈМ32, вуре ЈМ34, лиће ЈМ37, пролети ИБ69, одлети ЖВ160, загвили ЖВ160, разу-ми Хд140, ИБ78 врме ЖД110). Како се види из примјера, у пјесми из Сарајева и из околине Фоче (Јабука) само је по једна

¹⁶ В. П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад, 1956, стр. 130—131; Д. Брозовић, О проблему ијекавскошћикавског (источнобосанског) дијалекта, Загреб, 1966, пос. от. из Хрватског дијалектолошког зборника, књ. 2, стр. 163—169.

¹⁷ В. П. Ивић, н. д., стр. 174—175; исти, Die serbokroatischen Dialekte (Ihre Struktur und Entwicklung), 'S-Gravenhage, 1958, str. 188—189.

¹⁸ В. А. Пецо, Говор источне Херцеговине, Српски дијалектолошки зборник, књ. XIV, сеп. 1, Београд, 1964, стр. 15—16 (уп. дијалектолошку карту).

¹⁹ В. Пецо А., н. д., стр. 15; исти, Рефлекси ђ у сјевернохерцеговачком говору, пос. от., Зборник за филологију и лингвистику књ. XI, Нови Сад, 1968, стр. 245.

потврда; док је то, кад је у питању Фоча, одраз говора, у сарајевском случају може већ бити ријечи и о утицају урбаног говора.

Врло је илустративно да је приближно подједнак број икавизама констатован у пјесмама из Рогатице и из Грачанице, иако би се с обзиром на дијалектолошку карту очекивало да их буде знатно мање из рогатичке арее.

4. д. Досада су узимани у обзир само изворни икавизми које није могуће тумачити морфолошким или фонетским разлозима настанка на ијекавском тлу.

Међутим, осим за подручје Коњица и Грачанице ни примјери морфолошког уједначавања у инфинитивној основи не би, у суштини, органски припадали говорима (в. *разумиле* JM32, *видити* JM34, 47, *сједиле* JM44, *сједила* AA150, *остарила* ЖВ159 и сл.), као ни примјери морфолошких икавизама код серије прилога са -*дѣ*²⁰ (в. нпр.: *овди* ЖД106, ИБ68, 70, 73, 79, JM38, 39, ДО103, *свугди* ИБ65, *свагди* ДО100, *нигди* ДО103, JM38 и сл.), што је и демантовано великим бројем примјера с досљедном ијекавском замјеном, најчешће и с јотовањем (уп. *видјела* ИБ65, *пребољети* Хд138, *пребољела* AA151, *видјети* JM43 итд.; *није* AA149, ЖД108, *овдје* МЋ168, AA145, 150, Хд137, *је* AA146, ЖД109, ИБ82, 87, 60, ДО70 итд.). Примјери као *сиђеше* ЖД106, *сиђети* ИБ70, као и *сидјет* AA145, JM42, ИБ63 резултат су фонетских процеса и инхерентни ијекавским говорима.

Није, наравно, искључено ни да су прави икавизми ушли из наддијалекатског разговорног слоја, као неорганска компонента на разини говорне интерференције, потпомогнуте истим процесима у оквиру фолклорне коине. У истом се смислу могу третирати и икавски примјери у аористним облицима глагола *бити* [в. *бисте* ДО99, 104, *бисмо* ИБ87, *бише* ИБ94, JM37, Хд137, чак и *не бију* (тј. бјеху) ИБ96] потпомогнути, вјероватно, потенцијалом, мада се иначе редовито срећу ијекавски облици.

4. е. Као посебна одлика ових ијекавских текстова је врло фреквентна употреба наставака тврде придјевскозамјеничке промјене, што одговара цијелој области²¹ (уп. *мркијем* ЖД107, *свијем* ЖД110, *танкијех* МЋ168, *свезаније* ЖВ163, *широкијем* ЖВ161, *свакијем* Хд132, *младијех* Хд133, *нашијех* Хд139, *пуније* ИБ88, 60, *мушкијем* ИБ63, ДО97, *пријекијем* JM38, *царевије* JM30 итд.), изузимајући Коњиц²², одакле ипак има велик број ка-

²⁰ За Коњиц в. А. Пецо, Рефлекси, стр. 245, а за југоисточну Босну уп. и Пецо А., Говор, стр. 56–59, 61; Вуковић Ј., Говорне особине становништва Желе, пос. от. Гласника Земаљског музеја »Етнологија«, Сарајево, 1964, стр. 47–48 (своје закључке Вуковић протеже на југоисточне босанске говоре уопће).

²¹ В. П. Ивић, Дијалектологија, стр. 132; Брозовић Д., Извјештај о дијалектолошким истраживањима у средњој Босни, Љетопис ЈАЗУ, књ. 65, Загреб, 1961, стр. 337; Куна Х., Језик фра Филипа Лаштрића, босанског фрањевца XVIII вијека, АНУБиХ, књ. XXVII, Сарајево, 1967, стр. 76; Пецо, Говор, стр. 145.

²² В. А. Пецо, Рефлекси, стр. 245.

рактеристичних примјера те врсте (уп. *мојијех* AA144, *каурскије* AA145, *добријем* AA149, *својијем* AA148 итд.), као и облици *нијесам* (уп. *нијесам* JM35, 32, ИБ88, ДО101, ЖД109, Хд134, *нијесте* ИБ78, *нијеси* JM40, ЖВ161, ДО97, ИБ66, 85, ЖД110, AA145, МЛ9, *нијесу* ИБ73, JM34, 42 и сл.), али су за Коњиц регистровани и примјери који су карактеристични за замјену јата у овом говору: *нјеси* AA144, *нјесам* AA146. Има нешто одступања, али су, по правилу, малобројна (уп.: Г. пл. здрави ИБ78, *резани* ДО97, *жути* ЖВ158, *наши* жМ43, *заробљени* AA150, *зелених* М17, *пуних* AA143, ЖВ157; *несретним* ЖВ161, *сузнима* AA148) и највише из Коњица, како се и могло очекивати, уз то још и: *нисам* ИБ64, 66, 69, 85, *нису* ИБ62, JM45, *ниси* ЖД109, ИБ63²³. Слична одступања од класичне источнохерцеговачке ијекавштине срећемо и код Вука (уп. *нисам* 126, *силних* 115, *добрих* 131, *сријемских* 410 и сл.), што се, највјероватније, највећим дијелом своди на регулирање метричких односа у народној пјесми.

4. ф. Карактеристична особина босанских ијекавскошћакавских говора — ње- у замјеничким и прилошким корелативима — јавља се, по правилу, у примјерима из Сарајева (в. *њешто* Хд139, 142, 137, *њетко* Хд141, *њеколике* Хд135) и само једном из Фоче (*њеки* ЖД110), што одговара и дијалекатској ситуацији²⁴.

4. г. Дијалекатска подлога избија у пјесмама са ијекавскошћакавског тла у релативно великом проценту замјене с је у дугим слоговима²⁵, чега има, истина, и у пјесмама с других терена, али релативно мање, па се може претпоставити да је тамо најчешће узроковано метром, што потврђују и Вукови примјери (уп. *бјело* AA143, ЖД108, *бјелу* МЛ1, 3, *бјела* ЖВ158, МЛ7, *бјеле* се МЛ12, *одјела* AA145, *свјета* AA146, *зјевају* AA151, *врјеме* Хд134, ЖВ163, *љепо* Хд135, *врјеђат* Хд138, *свјећу* ЖВ159, *одрјешо* ЖВ162, *тјелом* ЖВ163, *одјело* ЖВ158 — према: *тјело* МЋ168, ИБ82, *бјело* МЋ168, *дјете* ДО102, *стјенама* ДО100, *бјеле* JM46, *промјенити* ИБ79, *цјелу* ДО97, те код Вука: *врједи* 547, *бјеле* 475, *подјелимо* 118, *двје* 118, 120 и сл.)²⁶.

4. х. У овим се пјесмама јавља и извјестан број екавизама који је инхерентан говорима, као: *дедо* МЛ10, 11, *деду* ЖД105, *деде* ИБ88, *овде* ИБ62, ДО98, *онде* JM35, 37 обе JM35 и сл.²⁷, али и таквих који се могу сматрати правим екавизмима примљеним,

²³ Уп. А. Пецо, *Говор*, стр. 59; исти, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, Јужнословенски филолог, књ. XXV, Београд, 1961—62, стр. 300—301; Брозовић, *О проблему ијекавскошћакавског*, стр. 134.

²⁴ В. Брозовић Д., *О проблему ијекавскошћакавског*, стр. 133.

²⁵ В. Брозовић, н. д., стр. 134; Пецо, *Говор*, стр. 15.

²⁶ У рукописима, а и у штампи је понегдје стављен апостроф испред /је/, но от је за иашу тему без значаја јер се односи на записивачеву интервенцију.

²⁷ В. Вуковић, *Жепа*, стр. 48; Брозовић Д., *Дијалектолошка истраживања у Босни (околица Ливна и височки крај)* Љетопис ЈАЗУ 64, год. 1957, стр. 348; Ивић П., *Дијалектологија*, стр. 133.

вјероватније, из говорних контаката него из литературе, мада ни ова посљедња могућност није искључена, тј. контакт са српском екавском народном књижевношћу, као, нпр.: *побеже* МЋ 169, *недеља* ИБ68, *недељу* ЈМ47, *ЖВ159*, *недељицу* ЖВ158, *нате-раше*, ИБ68, *протера* ЈМ33, *тело* ИБ88, *лепо* ИБ85, *хлеба* ИБ78, 79, *хлебом* ЈМ43, *средом* ИБ63, *заде* (тј. задје) Хд139, иако и неки од ових примјера могу бити резултат процеса уједначавања унутар говора (уп. нпр. *терати* : *ћерати*). Томе треба прибројати рефлекс *-e-* у секвенци *-рѣ-*, који представља екавизам са становишта стандардног језика, као нпр.: *изгорела* ЈМ47, ИБ63, ИО99, *изгорети* ЈМ35, ИБ96, *горети* ИБ72, *изгореше* ИБ77, *остарела* ИБ87, *остареле* ДО104, *старешине* ЈМ35, 37 и сл. Сви примјери потичу с терена Рогатице и није искључено да су одраз говора, мада се у пјесмама налази и супротних примјера (в. *остарјело* АА143, *остарјелу* ИБ88), а и ближи источнохерцеговачки говори добро чувају ову секвенцу²⁸.

4. и. Такође је, највјероватније, говорно и аналошко уједначавање какво имамо у примјерима: *начињели* ИБ84, *учињели* ИБ75, *учињела* ИБ75, ЈМ42, *пребољео* ДО104, *осињело* ИБ62 и сл., а и ријетка и већим дијелом ограничена на aree гдје се може наћи и у говору замијена *пре-* и *при-*²⁹ (уп.: *прижао* ЖВ162, *неприбоне* АА146, *приноћи* АА143 и сл., *префати* АА143, *префатио* АА143, ИБ93, *прелети* (мј. *прилети*) АА143 и сл.). Посебно стоји синтагма *вијерница љуба* (в. *вијерницу љубу* ИБ78, ЈМ34 и сл.), коју налазимо и код Вука, а према њој и: *вијерну* ИБ63, 64, ЈМ 30, што треба валоризирати као стилску особину народне поезије.

4. ј. Као што је речено, има ијекавских пјесама с икавског тла, као што је МЗ из Ливна и Мб из Цазина, или мјешовитих, као што је Мљ из Цазина, што је, свакако, израз фолклорне коине, али и потпуно икавских, као што је ГА из Бихаћа. (Примјери: *сјела* МЗ1, М629, *сједоше* Мљ472, *посједаше* Мб1, Мљ482, *посједе* Мљ477, *бесједиле* Мљ452, *бесједили* МЗ1, *бесједило* Мб2, *видјет* МЗ18, *видјелицу* Мљ459, *пјене* МЗ2, *дјевојка* МЗ3, *невјеста* МЗ2, *најтјешњем* МЗ12, *тјера* Мб3, *наћера* Мљ459, *просјече* МЗ11, *посјече* Мб5, *вјерна* МЗ12, *невјера* Мљ469, *пјева* Мб10, *дјецо* Мб2, *побјеже* Мб5, *мјера* Мб6, *недјеља* МЗ12, *бјеше* Мб11, *не хтје* МЗ21, *кољену* МЗ4, *посјео* Мљ482, *мјесец* Мб5, *лета* Мб10, *гдје* МЗ8, Мб10, 11, *ће* Мљ464, 483, Мб11, *онђе* МЗ4, Мљ452, *дијелити* Мљ476, *бијелога* Мб2, *бијели* Мљ480, *зацвијели* Мб1, *донијети* Мб2, *нијесам* МЗ19, 5, *прије* Мљ471, а међу ијекавизме могу се убројати и примјери као: *преко* МЗ2, *пређе* Мљ456, *преметну* Мљ450, *преда* се Мб2, *срели* Мб6 и сл.).

4. к. Извјестан број ијекавизама није правилан, што може дјеломице потицати и из метричких потреба: *стјену* МЗ10, *цвјет*

²⁸ Уп. Пецо А., *Говор*, стр. 57—58, 68.

²⁹ За замијену префикса в. Брозовић Д., *О проблему ијекавскошњавског*, стр. 133, те Пецо А., *Рефлекси*, стр. 246. За остале особине уп. Пецо А., *Говор*, стр. 60.

М312, бјелог М61, дјете М65, 2, одјелу М610, мјењала М38, одсје-
чем Мљ454, нјесам М318, нјесу М34, двје М37 и сл.

4. л. Међутим, облици са ње- код замјеница и прилога могу и органски припадати овим говорима, због семантичке опозиције према одричним замјеницама (в. неколико Мљ450, њекакав Мљ 455, 479, њеко Мљ458, 469, њеког Мљ469, у њекога М67, њешто Мљ459, Б610), каква је појава и регистрована у икавскошћакав-ским говорима³⁰.

Опћенито, на темељу свих ијекавских примјера може се говорити о интензивној ијекавизацији у оквиру поетског израза, те о тенденцији продирања језичких особина из ијекавске народ-не поезије, без обзира што један дио ијекавизама може бити и из говорне подлоге³¹. Међутим, не појављује се ниједан примјер ијекавског рефлекса тврде промјене придјевскозамјеничке дек-линације, иако је то изразита особина народних пјесама ијекав-ског типа, а таква је ситуација и у говорима³². Неколико екави-зама припада, највјероватније, говорном слоју (в. обидве Мљ453, 463, беседи Мљ464, овде М69, дедо М31 и сл.)³³.

5. Уско повезано са проблематиком јата је јекавско јото-вање, које, осим тога, представља и занимљив показатељ односа према Вуковој норми. Ни на ијекавском тлу ово јотоване није досљедно проведено, а у пјесмама је досљедност још мања. Иако су дентали често јотовани, има доста примјера кад је то избјег-нуто, и то без обзира иа ареу. Једино су досљедно јотовани /л/ и /н/, а за лабијале постоји само један јотовани примјер, док је код Вука јотоване дентала безизузетно, једнако као и /л/ и /н/, али у осталим секвенцама и код њега у народној пјесми изузетно (уп. *ћеце* 111, 413, *ђевојку* 544, *ћечерму* 117, *ћевери* 476, *запоћеде* 132, *вићео* 114, 517, *нећељу* 115, *ћераше* 550, *доћера* 134, *не иће* 475, *подлеће* 476, али само једном разумље 544 према *побјеже* 110, 477, *повјесмо* 114, *вјера* 550, *објесмо* 546, *пјеици* 550, те *сједе* 116, 474 итд.). Примјери: *дјевојке* Хд134, ИБ63, ДО 98, *дјевојци* ИБ60, ЖВ158, *дјевојко* ЖД100, ДО100, *дјецу* ИБ83, АА143, *дјеце* ИБ83, *недјеља* Хд135, ЖВ161, *недјељице* АА149, *видје* ДО100, 104, ЈМ41, 37, АА146, ИБ78, *видјела* ИБ65, ДО104, *видјех* АА144, *задје* Хд133, *заодјети* Хд142, *дјевера* ЈМ37, *дјетели-ну* ИБ93, *дједа* ИБ87, *сидјет* АА145, ИБ63, ЈМ42, *ондје* АА150, *ов-дје* Хд137, АА145, МЋ169, *идје* ЖВ158, ЖД105, МЋ167, ЈМ33, ДО 102, *потјерали* Хд136, *натјерали* Од133, *дотјера* ЖВ160, *стјера* ЖВ 160, *слетјели* Хд135, *долетје* Хд135, *хтјеше* АА143 и сл. према *ће-*

³⁰ В. Пецо А., Икавскошћакавски говори западне Босне, Босанско-херцеговачки дијалектолошки зборник, књ. I, Сарајево, 1975, стр. 121—122, 140.

³¹ Уп. Пецо А., Икавскошћакавски, стр. 125—132; Чустовић Ц., На-родни говор становништва ливањског поља, пос. от. из Гласника земаљ-ског музеја у Сарајеву, Етнологија, 1961, стр. 104—105.

³² В. Пецо, н. д., стр. 132.

³³ В. Пецо А., н. д., стр. 132—136; Ивић П., Дијалектологија, стр. 175.

војке ЖД106, сиђеше ЖД106, сиђе ЈМ38, сиђети ИБ70, сиђет ИБ64, ЈМ38, виђели ИБ70, виђе ЖД105, 107, ЈМ35, МЋ167, ђевера ИБ66, ЈМ34, међеда ИБ90, ђели ИБ73, ђевица ЖВ157, онђе Хд140, ђе АА147, ЖВ159, ИБ78, ДО97, ЈМ30, ЖД109, нађерај АА150, МЛ18, шћерасмо Хд136, ођера АА146, раишћерат АА149, нађера ДО100, АА148, расћераше АА151, ИБ84, ДО102, 99, исћерај ЈМ46, исћерали Хд136, исћеро ДО104, полеће ИБ71, МЋ169, ЈМ30, ДО104, АА146, полећеше ЈМ37, МЋ167, ЖД107, одлећеше ИБ82, 61, полећела ЖВ162, ушћела ИБ96, Шћепан МЋ167, облећеше МЛ6, сћедну АА146, не хће ЖД106, шћесмо ЈМ43, шћеше ИБ62, ћела ДО100, врћет ДО100 итд.

5. а. Релативно је најмање јотованих облика са терена Сарајева, а највише из Рогатичке арее и Фоче, што је и разумљиво. Из Фоче је и једини примјер јотовања лабијала (в. заграмљеше ЖД109)³⁴. Из примјера је уједно и видљиво да је извршена у поезији и својеврсна дистрибуција јотованих секвенци, без обзира на дијалекатско стање, тако да претежу јотовани примјери за секвенцу -тје-, а нејотовани за -ђе-, изузимајући прилог /г/ђе³⁵.

5. б. Занимљиво је, међутим, да се и у пјесмама с икавског тла наилази на сличну напоредност у ијекавизираним примјерима (уп.: сиђе Мљ447, ђе Мб11, Мљ548, 464, нађера Мљ459, дођерала Мљ481, али: дјевојке М38, дјецо Мб2, недјеља М312, видје Мљ454, гдје М38, Мб10, ондје Мљ452, стјера М36, 7, полетјела М310, не хтје М321 и сл.), мада овдје, ипак, имају одлучну превагу нејотоване форме, док се јотоване појављују само у пјесмама из Цазина, што је у складу с говорним особинама³⁶.

5. ц. За старо јотовање група *стј, *скј (за *здј, *згј нема потврда) има релативно мало примјера и они одсликавају дијалекатску ситуацију (уп. штетит ЈМ37, кућишта ЈМ41, иште ЗД107, притиште АА151, иштем ЖД105, ништиш АА144, отиште ЖД109, натиште ИБ92 према: разбојишћа МЛ15, нишћи АА146, ишће Мљ481, ишћи Мљ483, притишће АА148, отишће М314, ГА534), а слично је и код подновљеног јотовања (уп. пушта ЖД110, пропушташе МЋ167, некрштену ИБ62. пуштат МЛ18, пуштај АА143, према: пушћај АА143, ИБ80, 92, пушћат АА149, пушћа ЖВ162, пушћенице ИБ96, ЈМ48, отпушћа ИБ87, пушћаје ИБ74, пушћаш Мљ483), са нешто колебања које може потицати и из језичке интерференције у кругу народне поезије, као напоредни примјери с подручја Коњица³⁷.

³⁴ В. Ивић П., Дијалектологија, стр. 132, 140; Брозовић Д., О проблему ијекавскошћакавског, стр. 128, 137, Пецо А., Говор, стр. 61—67.

³⁵ Међутим, ову констатацију ваља примити с извјесном резервом, с обзиром да због графије сви примјери нису увијек стопроцентно поуздани.

³⁶ Уп. Пецо А., Икавскошћакавски, стр. 136—144.

³⁷ В. Брозовић Д., О проблему ијекавскошћакавског, стр. 121, 143—144, 188; Пецо А., Говор, стр. 91—92; исти, Икавскошћакавски, стр. 207—213; исти, Мјесто централнохерцеговачког, стр. 302.

5. д. Српскохрватска јотовања готово су досљедно извршена, изузимајући јотовања у композилама с *ити*, и то с терена у којима је то одраз говорне подлоге³⁸ (в. *пројде* Мљ449, *сијде* ЖВ158, *појдеш* ЖВ158, *сајде* ЖВ159, *појде* ЖВ157, 159), изузетно и из других ареа (уп. *сијде* ИБ63), мада се и у пјесмама с тих простора налази претежан број примјера с извршеним јотовањем, што говори опет о правцу језичких утицаја у процесу стварања коине (в. *изађе* М320, *пређе* Мљ450, *прођи* М64, *сиђоше* М68, *сићи* ЖВ159, *отиђе* ЖВ162, *дође* Хд133 итд.), мада се дјеломице може радити и о записивачевој интервенцији.

6. Даља релевантна особина је глас /х/, односно његово губљење. С обзиром да се ради о муслиманској народној поезији очекивали бисмо досљедније чување, међутим, и у овој особини влада прилично шаренило, које не мора бити искључиво одраз говорног стања³⁹. У ствари, проценат гласа /х/ у овим пјесмама повећан је релативно великим бројем турцизама, док се губљење среће у свим позицијама, али најфреквентније ипак у финалној. Примјери: а. *ладна* Хд132, *ЈМ45*, *ИБ71*, *оде* ДО97, *ранил* ЖВ157, *Усеине* ЖВ159, *ћедне* ИБ91, *ЈМ36*, *ајвана* ЈМ35, *ајдмо* МЋ168, *оће* Мљ458, *артије* Хд135, *Мљ465*, *ладно* М610; б. *окарили* ЈМ43, *шеитима* ЈМ48, *усануле* ИБ93, *греота* ИБ92, *цеваири* ДО101, *ману* МЋ170, *мараму* ЖД107, *кину* Мљ459, *довати* ДО99, *приватити* ЈМ31, *доватише* ИБ84; ц. *ја обуко* Хд133, *побјего* ДО104, *каурскије* АА145, *по бедри* ЖВ158, *одма* ЖД110, 105, *МЋ169*, *с мртвије* ЈМ39, *мишља* ЈМ47, *одо* М64, *ИБ61*, *лего* М314, *на рудина* Мљ450, *ја би* МЋ168, *Мљ458*, *ЈМ42*, *оружани* М68 итд.

Далеко је више примјера са сачуваним /х/, као напр.: а. *хладно* Хд134, *хана* Хд132, *харачилија* ДО97, *хоћемо* ДО97, *хтјеше* АА143, *хода* АА145, *ИБ76*, *ЖВ161*, *храни* АА145, *ЖВ57*, *хинлу* ЖВ159, *хућумету* ЖД107, *хћеде* ЖД106, *хиладу* МЋ168, *Хд132*, *хвале* ЈМ45, *хрска* ЈМ37, *хвали* ИБ61, *хаинове* ИБ62, *хамајлију* Мљ456, *хтио* Мљ457; б. *бенсилаха* Хд133, *прихватио* Хд138, *укухала* ДО97, *отхранила* ДО98, *шехите* АА151, *врхом* АА144, *суха* ЖВ158, *усахла* ЖВ162, *одјаквива* ЖД107, *мухасеру* ЖД108, *сабаха* МЋ169, *тихо* МЋ169, *дохвати* ЈМ31, *праха*, ЈМ37, АА154, *окахрила* ЈМ41, *претрохнуле* ИБ92, *снахо* Хд141, АА146, *ИБ82*, *стреху* М36, *захватила* М310, *изјаха* Мљ450, *одјаха* ГА534, *буздохана* Мљ479, *прихватише* МЛ7, *лахке* М63; ц. *жутијех* Хд135, *метнух* Хд133, *бијах* ДО99, *мојијех* АА144, *нићах* АА146, *пуних* ЖВ157, *одмах* ЖВ160, *ИБ64*, *ЖД108*, *М312*, *М610*, *танкијех* МЋ169, *великијех* ЈМ39, *однијех* ИБ73, *уврх* ИБ88, *на атових* ГА535, *младих* Мљ455, *од зелених* МЛ7, *бих* ЈМ37, *ЖД109*, *их* ДО99, *МЋ168*, *АА144*, *ЈМ44* итд.

³⁸ В. Брозовић Д., О проблему ијекавскошћакавског, стр. 138; Пецо А., Икавскошћакавски, стр. 158.

³⁹ Уп. Брозовић Д., О проблему ијекавскошћакавског, стр. 141; Пецо А., *Говор*, стр. 68—69; исти, *Икавскошћакавски*, стр. 215. и д., 235, П. Ивић, *Дијалектологија*, стр. 139.; Вуковић Ј., *Жепа*, стр. 49.

6. а. Појава прелазног гласа у хијату насталом испадањем /х/ врло је пијетка и, углавном, ограничена на рогатичку ареу (в. *пазува* ИБ68, *сувог* ИБ66, *дувана* МТ169, *сува* ИБ78, *Влајињу* ИБ67, *пува* МБ10, *могају* ИБ96 и сл.), док је нешто већа фреквенција /ф/ из /хв/, као нпр.: *прифатити* АА146, ДО100, *прифаташе* АА151, МТ166, *нафалио* ЖВ159, *уфатио* ЖВ163, ИБ61, ЖД105, *уфатити* МТ168, *фали* ИБ61, *фати* ДО102, АА148, ГА535, МЛ455, па и *кафу* МТ169, ЖД105 и сл. Међутим, као што се види из ранијих примјера, напореда стоје и примјери са /в/ и /хв/, што ће с обзиром на карактер говора Муслимана у већини бити особина која не припада органски говору него, такође, указује на језичку интерференцију у оквиру коине⁴⁰.

6. б. Помјерање артикулације регистровано је релативно често у секвенци /хћ/ у /ић/: *ићеше* ДО104, ЖД108, ИБ62, МТ170, *иће* ЈМ32, ИБ62, *ићаваше* ИБ78, ЈМ44, *ићедну* АА146, *ићело* ИБ73, *ићедосте* ИБ88 и сл. (уп. код Вука не *иће* 131, 475 и сл.).

6. ц. Примјери за неетимолошко /х/ у већини случајева не могу се свести на дијалекатске особености, у првом реду због свога карактера који упућује на свјесно настојање да се истакне ова специфичност муслиманске народне пјесме (уп. код *њех* ИБ60, *марахму* Хд133, *пелихван* Хд133, у *хордији* Хд140, у *хордију* Хд139, *отпријех* ИБ83, *сехири* ИБ83, ДО100, *кахил* ИБ79, ЈМ46, *стојиш* ИБ69, *хрђаву* ИБ60, *хрђе* ДО97 и сл.). Код једног казивача срећу се и облици: *хћерце* Хд133, 141, *хћерка* Хд133 и сл., са (х) гдје је код осталих (шћ) — (уп. *ићери* АА143, ЈМ43, *ићерца* АА144, ЖВ158 и сл.). Наравно, тешко је утврдити колико је у томе учествовао и записивач, а не само казивач.

7. Управо из истог разлога немогуће је на темељу ове грађе прецизно установити стање у погледу чувања два реда африката, с обзиром да се није могуће ослонити на способност записивача да тачно разликује и тачно региструје гласове које је чуо. Тако и издавач ових стихова примјећује за пјесму *Женидба Вилић Усеина* да записивач не разликује африкате⁴², међутим, ова информација за наше сврхе не казује много, но могуће је претпоставити да ће обим ове појаве у конкретним пјесмама зависити искључиво од дијалекатске подлоге, и у том је смислу за нас без већег интереса.

8. У осталим фонетским особинама већина се одступања од стандардне српскохрватске норме изравно везује за дијале-

⁴⁰ В. Пецо А., *Говор*, стр. 76—77; исти, *Икавскошћакавски*, стр. 231. и д.; Вуковић, Ј., *Жепа*, стр. 49.

⁴¹ В. у вези с тим Џ. Бутуровић, н. д., стр. 200, 198, 202, (ондје су, наиме, набројани и они примјери које је редактор исправио у тексту). Уопће, из коментара на стр. 198—199, 200—201, 202, 204—206, 212. постаје јасно да се извјесни закључци због карактера текста морају узимати с резервом.

⁴² В. Бутуровић Џ., н. д., стр. 208.

катску базу и представља примјере интензивнијег или слабијег пробијања локализама у језик народне поезије (уп.: *жепове* Хд 133, *мореш* ЖД106, ИБ63, АА144, *уђахаше* АА151, *диље* ЈМ38, ЖД109, ДО103, ИБ63, *не мере* ИБ78, ЈМ31, *јоне* ЈМ40, Мљ475, ГА535, *јим* ЖВ158, *вет* МЋ169, ЖД108, *јуларе* ИБ91, ЖД110, *клапња* МБ15, *млого* ИБ95, Мљ456 и сл.).

9. С друге стране, и овдје се као и у Вука срећу пјесничке слободе, углавном реализиране као елизије и синкопе, узроковане претежно ритмичким потребама [уп.: *вид* Мљ465, *сјед* МЋ167, *ид отворте* ЈМ42, *стер* ИБ63, *вако* ИБ75, *виђ* ДО100, *ев имају* М36, *одјаш* Мљ451, *наке* М34, *да вако* ГА537, *прођ се* ИБ76; из Сарајва ИБ60, *његвим* ЖВ160, *вома* ЈМ47, *проласте* ИБ67, *бранте* ИБ84, *госпојци* ДО101, *двадест* МЋ169; *оклен* МБ2, Мљ456, *не мош* (тј. *можеш*) ЖД109, *неш ли* (тј. *нећеш*) ИБ71, *неш ти* ЈМ37, *отле* ЈМ37, *хош ли* (тј. *хоћеш*) Мљ449, *ако ш* (тј. *ћеш*) Мљ449, *шта ш* (тј. *ћеш*) ЈМ37 и сл.]

Већина елизија и синкопа присутне су спорадично, са мањом или већом учесталошћу, и у народним говорима, али је у поезији њихов распоред директно зависан од метра и од пјесничких обрта, те тиме постаје стилска особина.

10. Од интересантнијих морфолошких особина ваља споменути извјесну језичку интерференцију унутар језика муслиманских народних пјесама из различитих ареа, које се дијалекатски у тој особини осјетније разилазе. Тога има, прије свега, у плуралским падежима именица, у којима је у говорима западне и централне Босне још присутно релативно много архаичних облика (архаичних у односу на стандардни језик и новоштокавску дијалекатску базу), док су на подручју источнохерцеговачког дијалекта, у који можемо убројати југоисточну босанску зону, устаљени стандардни облици⁴³.

10. а. Међутим, у језику поезије се као стилски елемент, независно од говорне подлоге, појављују уз новоштокавске стандардне облике и поједини примјери архаичних (в. Д. пл. *вратим* ЖД105, *сватом* ЖД110, *побратимом* ЖВ160, *Мацарим* АА151, *Крајиницим* АА151; И. пл. *пред вратим* ЈМ35, *рукам* ЖД109, 110, *сузам* ИБ76, 82, *с коњма* ИБ60, М31, *очим* Хд134, *под чадорим* Хд140, *главам* ЖД110, АА144, *ливадам* ЖВ160, *ушим* ЖВ161, *зубим* АА145, *раменим* АА145, *под мушкети* и *под телећаци* МБ55, *су зубма* М321, *с воци* Мљ448, 449; Л. пл. *по колибам* МЋ169, *у Изгорим* МЋ169, *у Изгорма* МЋ167, *на мезарим* ЖД106, *по ушим* ЖД109, *у шакама* ИБ61, *по копити* ЈМ47, *у кочија* ЈМ44, *у пандури* МЋ167, *по бедри* ЖВ158, *по буцацим* Хд134, *у рукам* МП14, *на рудинах* Мљ451, 467, *по дућаних* Мљ454, *на рамени* Мљ465, *на делијах* Мљ471, *по плећих* Мљ482, *у лисица* и *у бу-*

⁴³ Уп. Брозовић Д., О проблему ијекавскошћанакавског, стр. 152, 157, 188; П. Ивић, Дијалектологија, стр. 177—178; Чустовић П., н. д., стр. 106—107; Пецо А., Говор, стр. 119—121, 126—127; Вуковић Ј., Жепа, стр. 57—58.

кагија М610, у лисицама М69, на плећим М317, по паланкама Мљ 449, на ногама М317, на атових ГА535, у хаљинама М38 и сл.; Г. пл. пет стотин Хд132, ИБ36, МЋ168, АА147, М318, седам годин ИБ61, ЖВ159, М35, 6, девет годин ЖД106, Турак АА150 и сл.).

10. б. Архаични облици срећу се, истина, и код Вука, али је њихова фреквенција знатно нижа од оне у муслиманским народним пјесмама, а уз то се сведе само на облике без -а (уп. Г. пл. пет стотин дуката 547; Л. пл. у Котарим 129, на синцирим 124; Д. пл. Турцима Удбињанима 127, И. пл. с Удбињанима 130, рукама 125 и сл.). Ово би значило да у оквиру саме муслиманске народне поезије долази до извјесног узајамног утицаја, иако је и овдје примјетно да се најархаичнији облици појављују у пјесмама из западnobосанског подручја.

10. ц. Друга релевантна особина у овој сфери је однос краће и дуже множине. У односу према језику вуковских пјесама изразито је већи проценат краћих облика, уз то је њихова употреба углавном независна од говорног подручја⁴⁴. Затим, док се код Вука овакви облици ограничују на доста узак фонд лексема, дотле су у пјесмама Муслимана овакви облици не само многобројнији него обухватају и већи лексички фонд (в. нпр.: Н. пл. суди ИБ72, врази ЈМ39, ИБ63, чошци ИБ87, Хд140, вуци ЈМ 47, ИБ90, АА148, шави Хд133, друми Хд142, крсти Хд139, рати Мљ449, цари Мљ452, А. пл. брке ИБ77, ЖВ158, хрте ИБ68, свате ЈМ35, клуче ИБ75, Хд142, ноже ИБ75, ЖВ158, у цепе ЖД105, боје Хд133, краје Хд135, цаме Хд134, леше АА151, ЖВ161, луге МЛ6, рафе М322, криже М322, дворе Мљ472; Г. пл. друга ИБ88, ЖВ160, 163, ГА534, МЋ534, МЋ168, бега ИБ61, кмета ИБ63, 77, драма ИБ73, краља ДО98, српа ДО100, трупа ЖВ161, луга МЛ7, лима М317; Л. пл. по кметима МЛ2, по редима МЛ3 и сл. према Вуковим примјерима: А. пл. клуче 130, дворе 412; Г. пл. друга 116, те Н. пл. клучи 132 и сл.).

Већина се ових именица појављује и са дужом множином, па понекад и у истим пјесмама, иако су, нпр., Г. пл. друга, трупа, те Н. и А. пл. двори, дворе, свати, свате, вуци, врази, крсти, крсте постали карактеристична особина језика ове поезије.

10. д. У осталим особинама именичке деклинације пробијају, углавном, локалне дијалекатске особине, иако је у основи систем у складу са стандардним језиком. Очита је, међутим, несагласност између пјесама с терена Фоче и осталих ареа у деклинацији мушких хипокористика. Остале пјесме већином имају номинативно -о и промјену по III врсти (в. Н. Мујо ДО98, Ђоко ИБ76, бабо ЈМ33, дедо М31, Мехо М31; Г. бабе ЈМ33, побре ЖВ 162, Ђуре Мљ455; Д. Муји ИБ80, баби ЈМ33, Ерди Мљ461; А. Ђоку ИБ94, Мују ИБ64, 76, 83, побрци ЖВ162, Ђуру Мљ455 и сл., ипак и Д. сг. Раду ИБ73, А. Муја ИБ80, док је Фоча уопћила

⁴⁴ Уп. Пецо А., *Говор*, 117—118, Брозовић Д., *О проблему ијекавско-шћакавског*, стр. 157; П. Ивић, *Дијалектологија*, стр. 178.

промјену по I врсти, што је с обзиром на ареу и разумљиво пробијање домаћег говора⁴⁵ (уп. Г. Меха ЖД105, 110; Д. Меху ЖД105, деду ЖД105, Вулу МЂ167, Јусу МЂ169; А. Меха ЖД108 и сл.).

11. Придјевскозамјеничка деклинација не одликује се никаквим специфичностима у односу према стандардном језику и према језику Вукових пјесама. Постоји подједнако алтернирање краћих и дужих облика у сложеној промјени (уп. *сухог* ЖВ158, *рођенога* ЖВ160, *зеленому* ЖД106, *царскоме* ЖД109, *ником* ЈМ40, *коме* ЈМ47, *вреднијему* ИБ64, *драгом* ДО97 итд.) у свим падежима. Оно што треба поменути као опћу особину јест врло жива употреба облика неодређеног вида придјева⁴⁶ (уп. Г. А. сг. м. н. *вјешта* ДО98, ЖВ161, *из ладна* Хд132, *равна* ИБ94, *са суха* ЈМ40, ЖВ158, *млада* ЖД110, *крај зелена* АА150, МЛ12, *уз нејака* Мљ472, *до дубока* МЂ168, *бијесна* МЛ8, *дебела* МЗ32, *жива* ЖД110, МЂ168, ИБ89, АА144, М67, Мљ475; Д. Л. сг. м. н. *гвоздену* Хд139, *китну* ИБ89, *бијелу* ИБ62, МЂ166, *добру* ЈМ41, ГА535, *билу* Мљ477, *по свилену* ДО99, *на танку* ЖВ162, *по зелену* ИБ70, *на равну* Мљ457 итд., па чак и В. сг. *сив зелен* (соколе) Хд133. Слично је стање и у вуковским пјесмама (уп. Г. А. сг. м. н. *нејака* 118, *везена* 109, *крвава* 413, *мутна* 413, *равна* 471, *свијетла* 125, *бијелу* 121, 472, 126, *свилену* 121, *лијепу* 471 итд.), али је без статистичке обраде немогуће оцијенити фреквенцијске односе између једне и друге групе пјесама.

12. Одступање од савременог стандарда односи се, углавном, на промјену личних замјеница, гдје се срећу очекиване девијације у Г. А. пл. III 1., што одговара стању у бројним муслиманским, а и другим говорима⁴⁷ (в. *њиха* ИБ77, Хд139, 140, Хд133, МЛ16, МЗ19, *њиа* ЖВ162, *њихе* ИБ91, ЈМ33, 44, 39, ИБ82, 86 итд.), а као пробијање говорног слоја специфичних ареално ограничених особина, као што је у пјесмама из западне Босне и Коњица, нешто архаичних облика (в. Д. И. пл. *нами* МЛ10, Мљ454, *вами* Мљ453), или употреба облика: *тебе* ЈМ35, *мене* ЈМ40, ИБ62, 66, 89, с подручја Рогатице (Рача) у дативу сг. Посљедње се среће и у Вуковим пјесмама и представља особину источнохерцеговачких говора⁴⁸.

⁴⁵ В. Брозовић Д., О проблему ијекавскошћакавског, стр. 122, 158; Вуковић Ј., Жепа, стр. 58; П. Ивић, Дијалектологија, стр. 178, 135; Пецо, Говор, стр. 129; исти, Мјесто централнохерцеговачког, стр. 321—322; Чустовић, н. д., стр. 107. Што се тиче Фоче, казивач је из Јабуге, а то село још припада источнохерцеговачком говору (в. Пецо А., Говор, дијалектолошка карта).

⁴⁶ В. Д. Брозовић, О проблему ијекавскошћакавског, стр. 159; Пецо А., Говор, стр. 170.

⁴⁷ В. Брозовић Д., О проблему ијекавскошћакавског, стр. 158; Вуковић Ј., Жепа, стр. 58; Пецо А., Говор, стр. 135, али уп. Чустовић, н. д., стр. 107 (њиху).

⁴⁸ В. Ивић П., Дијалектологија, стр. 135; Пецо А., Говор, стр. 131; Брозовић Д., н. д., стр. 123. В. код Вука: *ђе је тебе драго* 114; ... се мене задријемале 131 и сл.

13. Система глаголских облика показује изразиту подударност с Вуковим народним пјесмама. У ствари, релативна фреквенција употребе глаголских облика, нарочито у претериталној сфери, подудара се у глобалу с вуковском, а такође и избор дублетних облика који имају у народној поезији уопће стилску функцију и чине један од елемената структуре стиха. У претериталној је сфери нарочито фреквентни облик аорист⁴⁹, док су примјери употребе имперфекта, ипак, ограничени на пјесме из оних дијалекатских области у којима је овај облик још жив⁵⁰ (уп. *бе-сједаше* ИБ81, 90, МЋ167, ЈМ40, *идаху* ИБ93, *долазаше* ИБ96, *сједаху* ИБ88, 90, *пролазаше* ЈМ46, *уз бесјеђаше* ЈМ30, ИБ77, *сјеђаше* ЈМ32, *мишља* (1. 1.) ЈМ47, *мишљаше* ЈМ47, ДО103, *мишљасмо* ИБ84, *млидијаше* ЖД106, *не мога* ИБ82, *могах* Хд136, *бијох* Хд133 и сл.). Облици имперфекта су правилни, одступања од стандардне норме своде се на дисимиловане облике познате и говорима, као специфичност треба регистровати само: *ја ћаха* ДО99. Уопће, облици имперфекта глагола *хтјети* имају разне варијације, које се већином срећу и у Вуковим народним пјесмама (уп. *ћијаше* ИБ96, *отијашу* ЈМ37, *хотијаше* ИБ78, ЈМ35, ДО103, *хтијаше* ИБ73, *ићаше* ДО104, ЖД108, 110, ИБ62, МЋ170, чак и *ићаваше* ИБ73, ЈМ44 и сл.)⁵¹.

13. а. Аорист је, како рекосмо, врло фреквентан, облик, међутим, оно што је за њ карактеристично је одбир дублетних облика. Прије свега, ријеч је о глаголима III врсте који могу образовати аорист од пуне инфинитивне основе, као и без инфикса *-ну-*. Пада у очи да је врло фреквентна употреба облика без *-ну-* код овог типа глагола, тако да постаје стилска особина и чини саставни елемент поетског израза (в. *притискоше* Хд136, *отишће* АА148, ГА534, М63, М323, *притиште* АА151, *окрете* ЖД106, *натиште* ИБ92, *изгибоше* ЖД110, МЋ168, *отискоше* М320, *покличе* Мљ460, *раскиде* М36, *скидоше* М39, ИБ65, *наге* ДО103, *погибе* МЋ167, *поклекоше* ЈМ38 ил.). Чешћи је, истина, у пјесмама с источнијег подручја, али се налази и у икавским, што упућује на интерференцију у оквиру поетског израза, а налази се, такође, и код Вука (уп. *скиде* 120, *погибе* 121, *скиде* 477, *притиште* 125 и сл.).

Слично је и код глагола који у инфинитиву колебају између I и III врсте, као: *притего* Хд133, *устакох* Хд133, *натаче* Хд139, *смаче* ЖВ160, *одмаче* ЖД105, *пукосе* МЛ4, ЈМ45, ДО104, М65, ИБ68, *ниче* ДО98, ИБ84, *подмакоше* Мљ461 итд.⁵².

⁴⁹ В. Брозовић Д., н. д., стр. 159; Ивић П., *Die serbokroatischen Dialekte*, стр. 143, 192; Пецо А., *Говор*, стр. 154.

⁵⁰ В. Пецо А., *Говор*, стр. 153; Брозовић Д., н. д., стр. 159; П. Ивић, н. д., стр. 143, 192.

⁵¹ В. Маретић Т., *Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб, 1899, стр. 283—284; а уп. и Пецо А., *Говор*, стр. 154.

⁵² Уп. примјере из Вукових пјесама и Вуковог језика: Маретић Т., н. д., стр. 255—256.

13. б. С друге, стране, у глаг. придјеву радном, а често и у инфинитиву глагола -стати и -моћи, који у стандардном језику у инфинитиву немају -ну-, али имају презент по III врсти, релативно су чести облици са -ну- (уп. *настанули* Мљ449, 452, *остануло* ГА535, *остануо* ЈМ31, 48, ДО102, *састанути* ЖД108, *останути* АА145, ЈМ31, *помогнути* ЈМ31, ИБ76 итд.), а уз то обухватају и пјесме са готово цијеле територије (уп. и код Вука: *останути* 128, затим и: *сусретнуо* 116). По свему судећи, овакви облици представљају изразиту особину језика народне поезије, значајку новоштокавске фолклорне коине, а да при том, ипак, нису добили право грађанства у стандардном језику⁵³. Сличног су карактера и примјери: *упануо* Мљ459, *панула* ИБ69, ЈМ40, ЖД107, *допануо* ИБ67, 92, *препануо* ЖВ162, *упануо* Мљ459, *отпаднала* М37, *распануле* Хд138, *нападнала* АА143, *запануо* ЖВ162, *побјегнуо* ЈМ47, ИБ93, ДО103, *побјегнути* АА143, ЈМ45 и сл., мада, судећи по Правописном рјечнику, још припадају стандардном језику, али се данас већ осјећају као архаизми⁵⁴. Но без обзира на њихову стандардност сви ови облици остају стилска одлика народне поезије, гдје поред функције у организовању стиха, у ствари, његовом метричком обликовању, имају и посебну поетску и стилску вриједност.

13. ц. У пјесмама се срећу оба типа творбе плусквамперфекта без неког нарочитог реда и система, али се плусквамперфект као глаголски облик претежно појављује у пјесмама с ијекавског тла (в. а. *био спремио* ИБ82, *ја био поклонио* ЈМ33, *се била скупила* ЈМ34; б. *бјеше освануло* ЈМ34, *бијаш покупио* ДО99, *бијаш поранила* ИБ62, *бјесмо запјевали* ИБ87 и сл.⁵⁵).

13. д. Већина глаголских облика је стандардна, ријетки примјери одступања срећу се у глаголском придјеву трпном (в. *обећата* ЈМ34, *отворита* ГА534, *спремит* Мљ448, *затворите* ИБ62, *оковате* ИБ71, *напуните* ИБ78 и сл.) и одјек су локалних говора⁵⁶, као и други нестандардни примјери у императиву и презенту (уп. *виђ* ДО100, *виђи* ИБ85, *не пушћите* ЖВ160, *биди* ИБ73; *трче* (3. 1. ср.) Хд136, ЖВ161, М63, *биде* ЈМ35, *биду* ИБ78, *буднем* Хд133, *поиграје* ЖВ162, *не пушћаје* ИБ75, *одјახива* ЖД107, *виђу* (1. 1. ср./МЋ170 и сл.)⁵⁷.

⁵³ В. Правопис српскохрватског књижевног језика, Нови Сад — Загреб, 1960, стр. 573, 433 (регистровано је само *моћи*, *помоћи*, али нема *станути* ни *стати*). Уп. Маретић (н. д., стр. 270) региструје још *станути*, али као ријетко, док *помогнути*, *могнути* нема ни он (в. н. д., стр. 241—242.).

⁵⁴ Уп. Правопис, стр. 531, 551 (*пагнути*, *побјегнути*, уз *пасти* и *побјећи*), а в. и Маретић Т. н. д., стр. 235—236, 242.

⁵⁵ В. Пецо А., *Говор*, стр. 157.

⁵⁶ Уп. Пецо А., *Говор*, стр. 158; Вуковић Ј., *Жепа*, стр. 59.

⁵⁷ Уп. Врозовић Д., О проблему ијекавскошћакавског, стр. 159; Ивић П., *Дијалектологија*, стр. 141; Пецо А., *Говор*, стр. 149, 150, 98. О елидираним примјерима императива в. т. 9 овог рада, те о тој појави у говору: Пецо А., *Икавскошћакавски*, стр. 100, а у народним пјесмама в. Маретић Т., н. д., стр. 232.

14. Синтаксичкој структури језика народне поезије уопће, а муслиманских народних пјесама посебно, било би потребно посветити посебну студију, међутим, у оквиру једног чланка могуће је дати само неке напомене о најизразитијим синтаксичким одликама. Међу осталим то је, несумњиво, употреба вокатива мјесто номинатива у разним синтаксичким функцијама, прије свега као субјекта, а инспирисана је метричким разлозима и служи као регулатив дужине стиха (уп.: *питао га Мурат Ђатовићу* МЂ168; *штоно ти га задобио краље* ИБ93; *рано рани Јајчанине* Вуче ГА534, *Мухамеде на ноге скочио* Мљ459, *ја ћу њима бити духовнице* М62; *а изађи Гавран капетане* Хд134; *да јој оде Вилић Усеине* ЖВ159; *ал изиђи на Бојково бане* ЖД106; *кад послуша беже Личанине* ЈМ34 итд.), а тако је и у Вука (уп. *процвиллио сужањ Милутине* 409, *књигу пише беже Љубовићу и сл.*)⁵⁸.

14. а. Иако мање фреквентна, и у овим, као и у Вуковим пјесмама среће се употреба генитива мјесто акузатива у објекатској функцији, изазвана истим узроцима као и у претходном случају, с обзиром да је и то један од метода повећавања броја слогова⁵⁹, а први импулс могао је доћи из употребе тзв. партитивног генитива, иако се овдје употреба проширује и на акузатив уз приједлоге, као, нпр.: *а попаде мача зеленога* Мљ454; *што му носи зелена барјака* МЛ18; *поробио Ријеку и Рибника* М35; *и потеже срчали дурбина* ЖВ161; *а он узе срмали ханџара* МЂ170; *на чунаше маха од камења* ЈМ47; *све чупају маха од камења* ИБ96; *Осман диже хрпу и барјака* ЖД161; *на зубе му ђема отимаше* ДО100; *турили га на ладна камена* ИБ17; *ево књиге у ледна зиндана* Хд138 итд. (а в. и код Вука: *на опаса мукадем појаса* 117; *Благаја је здраво проходио* 546; *баџи мача у зелену траву* 476 и сл.).

14. б. Трећа опћа особина народне поезије је врло фреквентна употреба датива, далеко фреквентнија него што је то случај у савременом стандардном језику, и то као реликт архаичнијег језичког слоја очуваног у епском изразу. То особито важи за посесивни датив именица, као нпр.: *ето њега одаји на врата* МЂ168; *доведе га цркви манастиру* ЖВ163; *а он паде авлији на врата* ЖД105; *ја погледам кули уз бојеве* Хд134; *угријало јели у врхове* ЖВ161; *и допаде граду на капију* ИБ94; *а кад граду на капију дође* ЈМ41; *танкој кули паде на капију* ДО98; *доћера га мору до обале* ЈМ47; *кад изађе баби на чардаке* АА148; *док је жарког ићиндији сунца* МЛ14; *полахко иде кули уз мостове* ГА534; *ко им кули стреху промјењива* М36; *кад он Сењу у чаршију уђе* Мљ453; *Хасан стиже кули на авлију* М64 итд. (уп. код Вука: *на отиде мору на јалију* 546; *нак поскоче кули низ чардаке* 550; *докле дође мору на јалију* 550 и сл.)⁶⁰.

⁵⁸ В. Маретић Т., н. д., стр. 571—572.

⁵⁹ О таквој употреби код Вука у народним пјесмама в. Маретић, н. д., стр. 524, бил. 1.

⁶⁰ О посесивном дативу в. и примјере код Маретића, н. д., стр. 549.

14. ц. У муслиманској народној поезији уобичајена је и употреба датива без приједлога уз глаголе кретања гдје је у стандарднојезичкој комуникацији обичнија употреба приједлога с неким другим падежом, као нпр.: *сиђе кули* ГА534; *бег бунару дојаха* Ћогина МЉ477; *а кад кули дођох и авлији* ХД135; *кад он дојде кули и авлији* ЖВ160; *хоће скоро бану ударити* ЖД108; *да му иду бијелу Дробњаку* МЋ166; *сиђе бијелу Приморју* ЈМ39; *оде Халил плацу и чаршији* ИБ65; *доскочила гвоздену сандуку* ХД138 итд.⁶¹, а посебно је занимљива таква употреба датива уз облике глагола *бити* и *хтјети*, чега има и у Вуковим пјесмама, као нпр.: *кад су били Јадикову кланицу* МЗ15; *кад су били јеле-номе лугу* МЗ19; *брже да си мојој танкој кули* ИБ89; *бан ће сутра Ружорића цркви* АА150 и сл.⁶²

14. д. Специфичнија синтаксичка особина је замјена локатива акузативом, углавном у адвербијалној функцији, уз глаголе мировања, с тиме што су примјери ограничени на пјесме с ијекавског подручја и везују се, највјероватније, за епску традицију источне Херцеговине и Црне Горе⁶³ (уп.: *на Удбину пукоше топови* МЛ6; *на окуп је у Удбину војска* ЖД108; *јесу на газ ударили на ме* МЋ169; *у пиво сам у крв угазио* ХД141; *он не чека у судницу њега већ га чека на градску капију* ЈМ3; *кад си била у Лику широку/ у дворове бега Личанина* ИБ70; *што ме држиш у каурске руке* ИБ63; *у тамницу тридесет Турака /нити виде сунца ни мјесеца* АА143; *љуту рану има на мишницу* ДО102; *на образ ми рану начинио* ДО102; *чекајте ме у поље зелено* ДО98; *да ће бити смрада у лугове* ИБ84; *док ето ти бега Личанина/ на његова бијесна голуба* ЈМ34 и сл.). У Вуковим је пјесмама, судећи по свему, оваква замјена далеко рјеђа (уп. *да Алилу будеш у невољу* 115).

14. е. Иако не много фреквентан, социјатив без с налази се у пјесмама с разних ареа, нарочито у одређеним синтаксичким позицијама⁶⁴, као, нпр.: *како бегом диванити може* МЉ456; *ја ћ' везиром јутрос бесидити* МЉ468; *добријем се коњем разговара* АА149; *ја л' Алију главом раставити* АА143; *ја ћу мене смрћу раставити* ИБ70; *не би ли га коњом раставио* ИБ71 и сл.

14. ф. Нешто фреквентнија, али присутна углавном у пјесмама с југоисточног подручја је употреба приједлога с са генитивом у акузативној функцији, као нпр.: *с ћурка бих ти за-*

⁶¹ Код Вука је оваква реакција далеко рјеђа и нетипичнија (уп.: *на се спусти пољу у ордију* 118; *на одоше сваки двору своје* 122; *дође двору бана Задранина* 411), а уп. и код Маретића (н. д., стр. 561) доста примјера из народне поезије са *на* + А. у истој позицији.

⁶² В. Маретић Т., н. д., стр. 547.

⁶³ В. Ивић П., *Die serbokroatischen Dialekte*, стр. 146; исти, *Дијалектологија* 138; Пецо А., *Говор*, стр. 165.

⁶⁴ В. Ивић М., *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, САН, Посебна издања ССХХVII, Институт за српски језик, књ. 2, Београд, 1954, стр. 215—216, 172. Уп. код Маретића, н. д., стр. 581, биљ. 1. (примјери за *растати* из народне пјесме искључиво са с).

метнуо кавгу/а с калпака погубио главу ЈМ37; хоћеш с мене изгубити главу ИБ68; све с Алије од бога му тешко АА147; па ћеш рећи с мене ти је било МЂ169; с тебе доби ледену тамницу ИБ87; умрије ми с тебе мила мајка ИБ88; кад с Алије гину Крајишници АА147 и др. Уп. код Вука: ја сам с тебе допао тавнице 128)⁶⁵.

15. Врло фреквентна и многострана употреба перфекта без помоћног глагола опћа је црта језика народне поезије, дијелом изазвана метричким разлозима, али више од тога широким дијапазоном синтактичких функција овог облика, као и својеврсном његовом стилском експресијом⁶⁶ [уп.: до појаса у шилте пропала/великим се ћурком огрнула/на бојали чибук запалила Хд 134; а кад чуо слуга Хусејине АА146; кад то чуо од Задарја бане ЖВ159; дошла Пива од брда до брда МЂ168; низ Бојково потече ријека/баш од литру камен понијела ЖД110; што просио и ти за Халила ЈМ34; чује Халил, чини се не чуо ИБ69; у двору му свати запјевали ДО97; кад видио да нестане Ајке ГА535; под планину притиснула војска МЛ2; међу њима рати настанули Мљ449; то рекао отиско дората МБ4 итд.]

15. У Вуковим народним пјесмама Маретић је нашао само један примјер употребе императивног облика у вриједности хабитуала, а приповједачки императив само у прози, но у муслиманској народној поезији констатован је извјестан број примјера такве употребе, истина, ареално ограничених на пјесме из ијекавске зоне⁶⁷, као нпр.: а изиђи Гавран-капетане/он изиђи на поље Зечево/и тројицу згубио ћувегија Хд134; па набери по киту цвијећа Хд136; ал изиђи на Бојково бане/и погуби цури бајрак-тара/а побјеги цура на брзини ЖД106; љето прођи, а зима ми дођи Хд137 и сл.

16. Понегдје, иако врло ријетко, среће се и архаични ред енклитика (в. што је с' чилаш АА146; ја ли је те памет оставила ИБ69), а знатно чешће разбијене синтагме, што произлази дијелом из десетерачког ритма, а дијелом је устаљени десетерачки традиционално-епски поетски израз [уп.: су четири од турбета стране ЖД110; бијела га хљеба наранио ИБ80; нзор мого умријети нисам ИБ85; бега мого уфатити нисам Мљ474, ја тринаестог

⁶⁵ Уп. и Маретић Т., н. д., стр. 543 (примјери су, углавном, из народне поезије).

⁶⁶ В. Маретић Т., н. д., стр. 607—609; Грицкат И., О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, САН, Посебна издања, књ. ССХХІІІ, Институт за српски језик, књ. 1, Београд, 1954, стр. 10 (уп. Пецо А., Говор, стр. 181—182).

⁶⁷ В. Маретић Т., н. д., стр. 606—607; Ивић П., Дијалектологија, стр. 137. Брозовић помиње за ијекавскошћакавске говоре, те специјално за Сарајево, облике тзв. хабитуала (би + 2.1. сл. императива), али не и приповједачког императива (в. Брозовић, н. д., стр. 159). Уп. Пецо А., Говор, стр. 173, 184.

мого наћи нисам Мљ481; данас никуд побјећи не могу/ни бијела заклонити лица ЈМ45; а кад Гацку сиђем широкоме МЋ169; шљем четири ноге доратове/што притисле траве дјетелине ЖД109, тј. шљем траве дјетелине што притисле четири ноге доратове и сл.].

17. Још неколико напомена о лексици. Поред очекиваног већег броја турцизама (в. нпр.: у зиндану Хд132, под ћесимом Хд132, теваб АА145, нићах АА146, цењак ЖВ163, мураселу ЖД107, хућумету ЖД107, сибјан МЋ167, худуд ЈМ35, сохбет ЈМ41, себеб ИБ88, темесуће ИБ63, јолција ДО100, цеваири ДО101, ћорда ГА536, мухимата МЛ15, зуђурт МЗ8, тертиб Мљ468, зићер Мљ476 итд.), и то таквих који се не срећу у осталој народној поезији, или само изузетно, срећу се лексеме карактеристичне за народну епску поезију које припадају фонду српскохрватског језика, као нпр.: забун АА143, поћер (тј. потјера) ДО103, капа шавка АА148, на рам (тј. раме) МЋ170, колибна МЋ170 итд. Занимљиво је поменути да има и понешто фонетски девијантно интерпретираних турцизама (в. нпр.: бејторана ЖД106 мј. бејтуран, баљимус ЈМ35 мј. баљемез, тефдили ИБ65 мј. тебдил, паштемаље ИБ96 мј. пештемаљ, ћелчек ДО101 мј. ћерчек, зићер Мљ426 мј. зићир и сл.).

18. Релативно је и знатан број израза компонованих од турске именичке лексеме и српскохрватског глагола, најчешће учинити, као нпр.: резил учинио Хд141, па је сејир поље учинио ЖД106, ранама срклет учинио МЋ169, се рахат учинио ЈМ31, дикат учињела ИБ82, гајрет учинио ДО99, сула поштетили Мљ452, Мехмед стаде на селаму даји ЖД109 и сл. Од српскохрватских фраза и израза као особене треба регистровати између осталих следеће: а два пера тала дочекују Хд134; ватром понудиле Хд140; а ракија сјела бесједити Хд141, баницу су забун учинили АА143; кад је било на попасак сунце МЋ167; стоји хрска ЈМ37; земљу просторију ИБ79 и сл.

19. Логично је да овим ни приближно нису исцрпљене ни лексичке ни фразеолошке специфичности ове поезије, као што се и на осталим језичким плановима ова анализа ограничила само на регистровање најзначајнијих или најевидентнијих особина релевантних за наше питање. Међутим, и на темељу овако ограниченог истраживања могуће је устврдити двије основне чињенице: прво, постојање узајамног језичког утицаја различитих дијалекатских ареа заступљених у муслиманској народној поезији (што је нарочито видљиво у области јата и јотовања, као и у неким опћим синтаксичким цртама); друго, у низу особина постоји подударење с језиком Вукове народне поезије и тамо гдје се она не подудара са стандардном српскохрватском нормом, што све говори о несумњивом припадању и ове поезије новоштокавској фолклорној коине и о судјеловању у њеном развоју.

HERTA KUNA

DIE SPRACHE DER MOHAMMEDANISCHEN VOLKSPoesIE IN
BOSNIEN UND DER HERZEGOWINA IM VERGLEICH ZUR
STANDARDSPRACHE

Die Verfasserin hat aufgrund des Buches *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1966, eine eingehende sprachliche Analyse im Vergleich zur heutigen Standardsprache durchgeführt. Obwohl in zahlreichen Einzelheiten, besonders auf phonologischem Gebiet, eine bedeutende Anzahl von Abweichungen in der epischen Volkspoesie der Mohammedaner von der heutigen Standardsprache festzustellen sind, bedeuten sie immer nur, dass der Idiolekt des Sängers hinsichtlich der schon ausgebildeten, die grundsätzliche sprachliche Struktur umfassenden literarischen Koine durchbrochen wird. Auch auf dem Gebiet der Morphologie, Syntax und Lexik sind Abweichungen in Richtung einzelner Mundarten vorhanden, obgleich für die beiden letzteren Kategorien und besonders für die Lexik nahezu unmöglich genauere Angaben zu machen sind, weil entsprechende Wörterbücher einzelner Mundarten fehlen.

Aus dem hier vorgestellten Material geht jedoch deutlich hervor, dass die Abweichungen von der heutigen Standardsprache auf morphologischem Gebiet sehr mässigen Umfangs sind, was noch mehr für die Syntax gilt; in der Lexik aber stellen den weitaus grösseren Anteil an Turzismen eigenständige Sprachmerkmale der mohammedanischen Volkspoesie dar. Neben den Abweichungen in Richtung der Muttersprache des Sängers existiert sicher auch ein bewusstes Bemühen um Übereinstimmung zwischen der Sprache des Sängers und schon bestehender Koine, die mit heutiger sprachlicher Norm jedoch nicht ganz übereinstimmt, sondern einige besondere Merkmale beibehält.

Für eine vorhandene Koine ist der Hinweis wichtig, dass einige grundsätzliche sprachliche Charakteristiken gemeinsam hier und in den Volksliedern von Vuk Karadžić auftreten, wodurch die Tendenz zu sprachlicher Interferenz und Nivellierung der gesamten Volksepik deutlich gemacht wird.